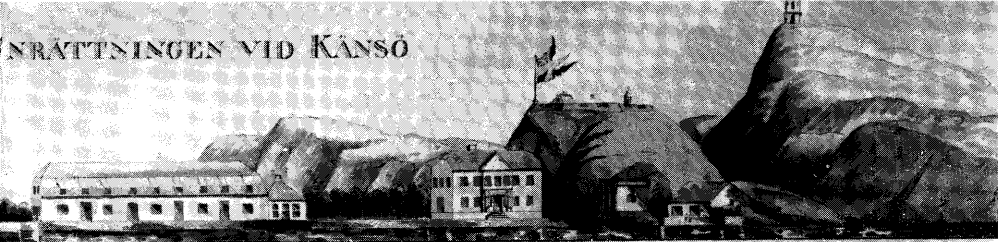

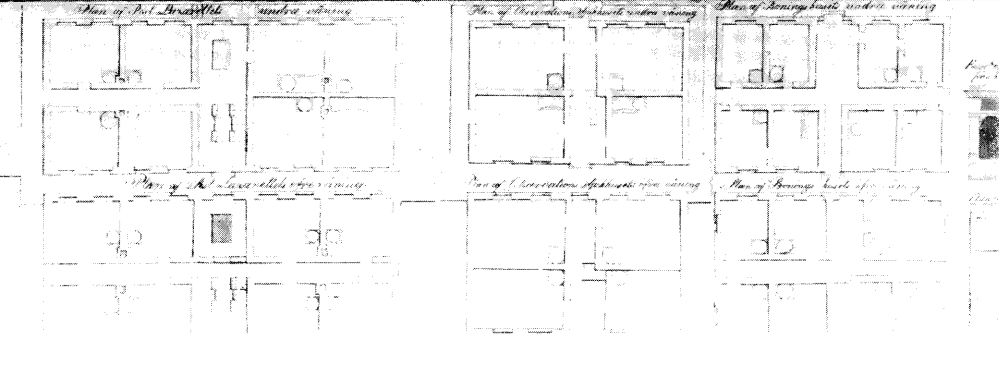
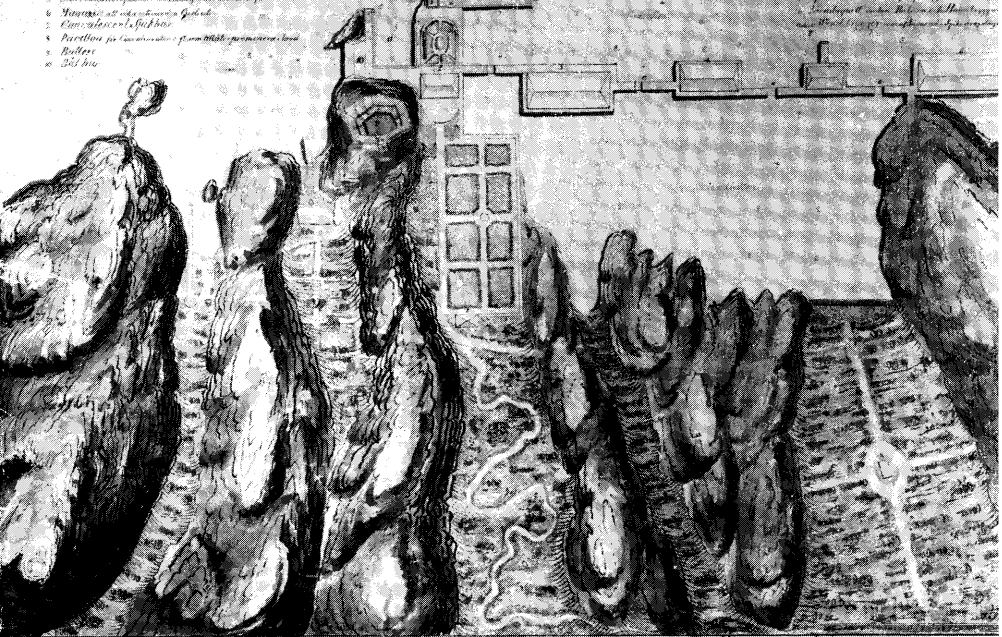
KÄNSÖ 1770-1997

1. Den lilla Åkerstuga som står till höger om den stora kvadraten som är byggd för 1770
2. Kvarnhuset som står till vänster om kvadraten
3. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
4. Posthuset
5. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
6. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
7. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
8. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
9. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
10. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten

PLAN af QUARANTAINENS ANLÄGGNINGEN

1. Den lilla Åkerstuga som står till höger om den stora kvadraten
2. Kvarnhuset som står till vänster om kvadraten
3. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
4. Posthuset
5. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
6. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
7. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
8. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
9. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten
10. Kvarnhusets tillbehör som står till höger om kvadraten

KÄNSÖ

1770-1997

Ur historisk och litterär synpunkt

Av

Gustav Lundberg

Känsö

Allmänt

Namnet Känsö har bildats av ett misstag. Det rätta är Könösö, där stavelsen "kön" betyder böld eller svulst, som syftar på de rundade bergsformationerna som finns på ön. Ordet "kön" är ett gammalt fornnordiskt numera försvunnet ord i svenskan men som finns kvar i norskan och isländskan. och stavas då "kaun". Någon gång har ö blivit förväxlat med ä och namnet Känsö har skapats.

Situationen på 1700 -talet: Sveriges handel med främmande länder hade utvecklats. Exv startades Ostindiska kompaniet, som seglade och hämtade varor ända från östra Asien. Tyvärr fick man inte bara in varor utan även smittsamma sjukdomar. Man hade lärt sig redan på 1300 -talet då digerdöden härjade att pesten, som man kallade dessa epidemier snabbt spreds efter att ett smittat fartyg kommit i land med sin besättning och last. Det stora problemet var att hålla sjukdomar borta men att samtidigt kunna bibehålla handeln med andra länder.

Lösningen på detta problem var att fartyg fick vänta innan de fick komma i land med sina varor. Om man kunde konstatera att alla ombord var friska efter en tid ansåg man att det inte fanns risk för smitta men om någon var sjuk eller avlidit under resan måste besättningen bli fri från smitta och lasten renas.

Tiden för att renas från smitta ansåg man vara fyrtio dagar. Därmed hade benämningen karantän myntats. Ordet karantän kommer från franskans "quarantine" eller italienskans "quarantena" vilket betyder "tid för fyrtio dagar". Fyrtio dagar var alltså den tid som ett fartyg fick vänta innan de fick tillåtelse att komma in till hamn med sina varor. Tiden är inte bestämd av medicinska skäl utan hämtad från bibeln där det sägs att efter fyrtio dagar kan man bli fri från synd.

Karantänväsende byggdes först upp i medelhavsländerna. En läkargrupp från Sverige gjorde en studieresa dit och rapporterade sina iakttagelser till myndigheterna, som utfärdade bestämmelser för verksamheten.

1770 beslutade Kronan att karantänanstalter skulle organiseras runt Sveriges kuster, en skulle förläggas på Känsö. Känsö var lämplig ur flera synpunkter bland annat nära till isfritt hav, att ön var obebodd samt att skepparna kände till platsen genom att där samlades skeppen innan de tillsammans startade färden mot de tilltänkta handelsorterna.

En karantänkommission utsågs med landshövdingen som ordförande. I kommissionen ingick även bland andra amiralitetsmedicus Per Dubb, som hade ett stort inflytande på utformningen av Känsö genom sina medicinska sakkunskaper.

I Sverige sorterade karantänväsendet under kommerskollegiet vilket tyder på att man ansåg att problemen som skulle lösas i första hand var av kommunikationskaraktär.

Känsö ägdes av Brännöborna och användes för kreatursbete och slätter. Några träd fanns inte.

Utbyggnaden av Käsö

Efter beslutet 1770 iordningställdes snabbt en provisorisk anläggning som öppnades 1771. Det finns inte mycket fakta om denna anstalt och den lades ner redan 1772.

Ön hyrdes därefter av en man som startade ett silssalteri och drankokeri där. 1785 övertogs anläggningen av köpman Adam Gavin som 1794 skrev ett 50 - årigt kontrakt med Brännöborna.

1785 flyttade tunnbindare Smith med sin familj till Käsö. Dessa var de först fast bosatta människorna på ön.

Sillberedningen torde ha varit mycket lönsamt bland annat därför att i slutet av 1700 - talet välsignades Västkusten av en mycket kraftig sillperiod. Sillesalterier växte upp utefter hela kusten och människor strömmade till för att liksom guldgrävare tjäna pengar. Detta innebar att vår handel ökade ytterligare . Till sillberedningen erfordrades nämligen mycket salt. Man vet exempelvis att under åren 1796-1800 infördes till Bohuslän 130000 tunnor salt varje år. Detta blev med dåtidens fartyg många skeppslaster. Då hände att just där saltet hämtades i medelhavsländerna blossade en epidemi upp som kallades "Gula febern". Dödligheten var mycket stor och när detta rapporterades hem till Sverige måste åtgärder vidtagas för att inte den lönsamma handeln skulle hindras. Alltså karantänsanstalterna skulle återupprättas. Förhandlingar togs upp med Gavin och 1803 övertog Kronan kontraktet med Brännöborna. Genom att använda silssalteriets byggnader kunde man få till stånd en provisorisk anläggning så att från och med 1805 kunde fartyg tas in för karantänsbehandling. Denna verksamhet höll sedan på till 1922.

Redan 1805 fanns en plan för att bygga en fast anläggning men det drog ut på tiden innan arbetet kunde igångsättas. En orsak var att myndigheterna tvekade innan markfrågan var löst.

1815 skrevs dock ett avtal med Brännöborna, där äganderätten överfördes till Kronan.

Betalningen ordnades så att Brännöbornas skatter till Kronan skulle minska genom att deras egendomars mantal minskades. Meningen var att Brännöbornas skatt skulle minskas för all framtid. Att man senare ändrade skattesystemet är en annan historia.

1816 på våren påbörjades byggandet av den anläggning, som i stort till det yttre finns kvar ännu i dag. Bygglédare var fortifikationskaptenen Jacob Forsell.

De viktigaste husen -sjukhus och magasin- byggdes på konstgjorda öar, som man fick genom att bryta sten på öns sydvästra del, stenen rallades ner till prämar och kördes till en vik på norra sidan. Där gjordes en s.k. ruskbädd alltså stockar och sten trycktes ner i leran, så att öar bildades.

På dessa uppfördes byggnaderna i tegel. Mellan husen byggdes kajer. I kajerna byggdes vindbyggor, som hade till uppgift att isolera husen från yttrevärlden och varandra.

Bygget pågick åren 1816-1818 med uppehåll under vintrarna.

I byggprojektet ingick även chefshuset, parloiren och Käsö torn. På hösten 1818 var anläggningen klar och invigningen skedde våren 1819.

Byggnaderna

Magasin 1 och 2

När ett fartyg tvingades till s.k. lossningskarantän på grund av smitta ombord lossades lasten för att renas, då erfordrades stora magasin. I magasinerna fanns lavar att lägga materialen på samt anordningar för rökning. Röken utgjordes av svavelföreningar. Röken skulle oskadliggöra det smittämne, som man trodde fanns i luften. Särskilt viktigt var det att röka material som innehöll mycket luft såsom tyger, bomull o. dyl. Hårt material; trä, metall tvättades med saltvatten och ättiksvatten.

Problem uppstod vid rengöring av bomull, materialet var packat i balar, som packats med särskilda pressar. Sådana pressar hade man inte tillgång till på Kängö, varför man fick "en del över" efter rengöring. Detta anmärktes på så att man var tvungen att anskaffa en press.

Efter 1885 byggdes magasin 1 om till observationspaviljong. Man slutade med så kallad lossningskarantän utan fartygen rengjordes genom tvättning och genom att lasten värmdes upp med ånga eller torr värme, detta gjordes i en särskild desinfektionsugn. Besättningen kunde inte bo ombord vid detta arbete utan måste beredas plats i land under cirka två dygn som det tog för detta arbete. Magasin 1 försågs alltså med sängar och kojor.

Pestsjukhuset

Medicinsk expert vid planeringen av sjukhusen var läkaren Per Dubb. Han var mycket framsynt vad gäller hygien. Sjukrummen fick inte vara stora, utan rymma högst fyra patienter. Intagningen till sjukhuset skedde underifrån och när någon sjuk skulle transporteras från sitt fartyg gällde:....."skola håren tätt vid huvudet avklippas uti i båten, som sedan lägger till i

öppningen inunder sjukhuset, varefter han med hissmaskin upphissas uti badrummet och där utan att med händerna vidröras nedsänkes med koj och kläder uti badkaret, under badningen lossas med krokar och skärande verktyg kläderna från kroppen, så att den sjuke efter tio a' femton minuter kan därutur allt med den tillbörliga försiktighet som föreskriven och anbefalld blivit, upptagas, torkas och gnidas med ättika samt vidare, förflyttas till det för honom utsedda sjukrummet,.....”

För hygienens skull fick patienten inte stanna på samma sjukrum mer än 24 timmar, därefter skedde flyttning till ett annat fullständigt rengjort och nyrökad rum.

Sjukvårdspersonalen isolerades tillsammans med patienten i sjukhuset tills patienten förklarats frisk och fri från smitta.

Pestsjukhuset var utrustat med vattentoaletter, detta fick man genom att vatten pumpades upp i stora kar på vinden, varifrån rör gick genom våningarna ut i havet dit spolningen skedde.

På utsidan av sjukhuset vid vindbryggan fanns ett rum, där material, som skulle lämnas från sjukhuset placerades för rökning innan det fick hämtas av personal utifrån. Som tecken att det var klart för hämtning, ringdes i en klocka.

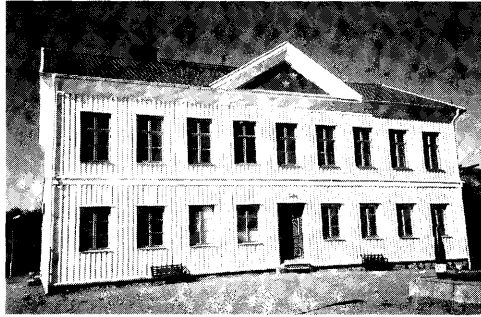
Från sjuksängen kunde patienten ringa på en ringledning, kopplad till en ringklocka och nummertavla, där en bricka föll ned så att sjukvårdspersonalen kunde se vilken patient som påkallade hjälp.

Observationssjukhuset

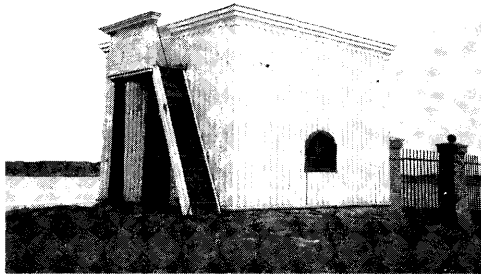
Där behandlades skadade eller personer, som var sjuka i sjukdomar, som inte var smittsamma. Även sjuka, som behandlats i pestsjukhuset och blivit smittfria fick vistas en tid i detta sjukhus, liksom sjukvårdspersonalen, som tjänstgjort på pestsjukhuset.

Under tider då det inte fanns några sjuka patienter användes sjukhusen som förläggning för personer som av olika anledningar tvingades att vistas på Kängö, längre eller kortare tid.

Chefshuset

Ett pampigt hus byggt i svensk herrgårdstil. Avsett som bostad för karantänchefen, läkaren och andra tjänstemän. Dessutom inrymdes där kontor, vaktlokal och arrester.

Parloiren

Byggs, som ett samtalsrum där de besökande kunde träffa och samtala med dem, som var intagna i karantän, utan att eventuell smitta kunde överföras. Rummet är delat på mitten med en ränna med stänger och galler på var sida.

Den östra delen av rummet har två valvingångar (de grönmålade dörrarna, som nu finns är ditsatta senare) där de besökande gick in efter att ha gått iland vid bryggan.

De intagna i karantän, bodde ombord på fartygen, kom roende in i viken väster om parloiren, gick in genom dörren västerifrån. Denna dörr måste sedan vara stängd därför att vinden fick inte föra osund luft mot den rena sidan, där besökarna vistades. För att försvåra att smittad luft skulle föras över till den rena sidan eldades med svavel i rännan, så att röken skulle förstöra eventuella smittämnen i luften.

I ändarna av rännan finns grindar, så att man kunde lämna över materiel. Från den rena sidan måste materielen saneras i en vätska av ättika innan den fick tagas emot på den rena sidan. Materiel som kunde förstöras i ättiksbadet, togs i en tång och viftades i svavelröken för rening. På den västra gaveln är byggt en trappa till en plattform, som var plats för en vaktpost, som hade till uppgift att iakttä och bevaka de förankrade fartygen.

Parloiren är unik. Troligen finns inte någon annan parloir bevarad i ursprungligt skick.

Tunnbindarverkstaden

Den äldsta byggnaden på ön. Byggdes under sillsalterperioden år 1800, som tunnbindareverkstad.

Hyrdes av karantänkommissionen 1805-1818 och användes då som sjukhus. Därefter användes den som bostad för anställda vid karantänsanstalten.

1840 insattes en ugn och huset blev bagarstuga. 1902 blev det mangelbod.

Rydells värdshus

Jaktlöjtnant Carl Rydell utsågs 1820 till traktör. Han byggde ett tvåvånings trähus där han kunde sälja proviant och dricka samt erbjuda besökande och anställda utan eget hushåll logi och mat.

Utkikstornet

Tornet användes för en utkikspost.

1840 ansåg karantänmästaren Hallström att tornet inte behövdes för anstaltens räkning men borde underhållas som sjömärke.

1870 övertog lotsverket tornet med uppgift att underhålla det för framtiden. Underhållet eftersattes dock så att 1910 hade tornet delvis rasat. Lotsverket ansåg sig inte ha råd att bygga upp det igen. 1911 tog GKSS initiativ till en insamling så att tornet kunde restaureras till det yttre.

Matroskasernen

1839-1840 byggdes en matroskasern söder om värdshuset. Den rymde fyra lägenheter om ett rum och kök. Byggnaden var efter sextio år förfallen och ersattes av en ny på berget väster om värdshuset.

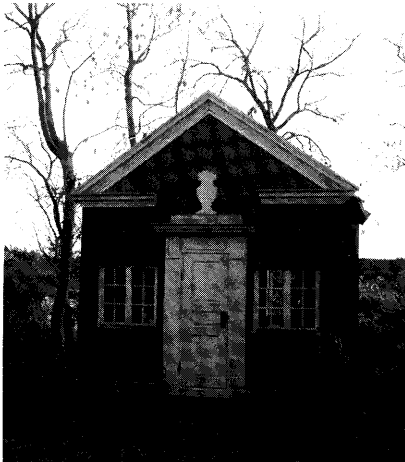
Detta hus var färdigt 1902 byggt i två våningar och innehöll fyra lägenheter om två rum och kök. Till källaren flyttades bageriet från "Tunnbindarverkstaden".

Den första matroskasernen fanns kvar till 1965 då den brann ner. Den hade då använts som förråd.

Stenkällaren

I södra änden av trädgården byggdes 1862 en stenkällare för tjänstemännen. Alstren från trädgårdarna behövde plats.

Lusthuset

Byggs 1820. I berget bredvid är inhugget "Jacob Forsell 1820" och strax intill står "IHH" dvs. J.H. Hallström

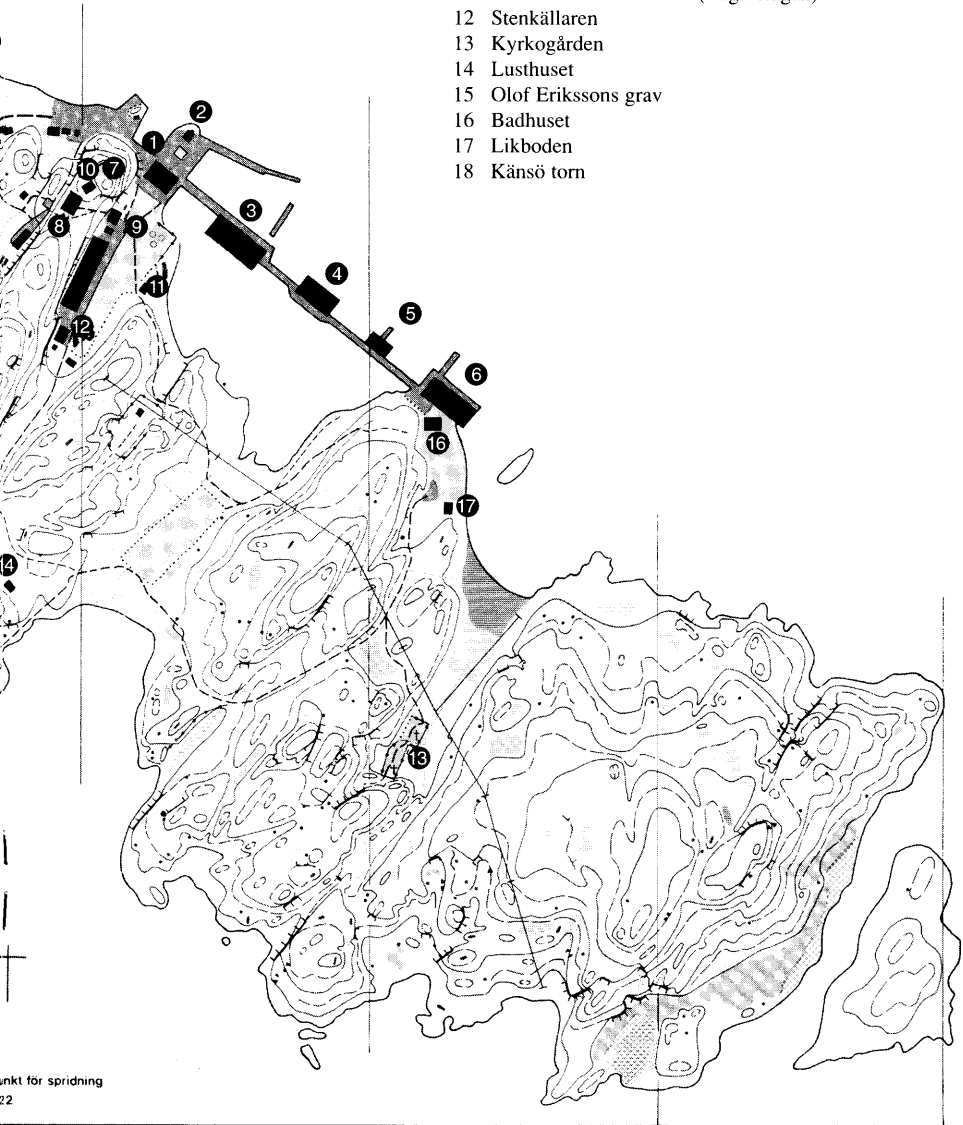
0

250

500

Godkänd ur sekretess
Lantmäteriverket 1985

- 1 Chefshuset
- 2 Parloiren
- 3 Magasin 1 (Observationspaviljongen)
- 4 Pestsjukhuset
- 5 Observationssjukhuset
- 6 Magasin 2
- 7 Batteriet
- 8 Matroskasern (Bostad för karantänsbiträdena)
- 9 Vårdshuset (Rydellska villan)
- 10 Vaktstugan för bemanningen till batteriet
- 11 Tunnbindareverkstaden (Bagarstugan)
- 12 Stenkällaren
- 13 Kyrkogården
- 14 Lusthuset
- 15 Olof Erikssons grav
- 16 Badhuset
- 17 Likboden
- 18 Känsö torn

Batteriet

Det första karantänkommissionen byggde i egen regi 1805 var ett batteri av sten och torv på berget vid hamnen. Det bestyckades med fyra 6-pundiga kanoner. Senare skaffades ytterligare fyra 6-pundiga kanoner som uppsattes på västra kajen av lilla (västra) båthamnen, riktade västerut för att kunna bestyrka reddan. Med dem skulle karantänchefen kunna sätta makt bakom orden gentemot tredskande skeppare. Någon notis om de behövs användas för detta ändamål finns inte. Till 1844 hade endast ett skarpt skott avlossats och då skadades kajen. Man sköt däremot dag - och nattsignal så snart fartyg låg i karantän. Sedan sköt man salut i tid och otid.

Kanonerna försvann 1870, då de inlämnades för förrådsställning.

Söder om batteriplatsen byggdes ett hus om två rum, förstuga och vind för inkvartering av soldaterna, som skulle betjäna batteriet.

Övriga anläggningar

Begravningsplatsen

Invigdes 7. april 1840. På denna kyrkogård vilar personal från inrättningen, enstaka döda från sjukhuset, drunknade och sjömän, som avlidit till sjöss på fartyg som passerat.

Ibland kallas begravningsplatsen för kolerakyrkogård vilket är fel, därför att där är ingen begravd, som avlidit i kolera. De som dött i kolera begravdes inte på en ordinarie kyrkogård utan på speciella kolerakyrkogårdar. För södra skärgården finns endast en liten kolerakyrkogård på Risö i övrigt användes havet som begravningsplats. Utanför kusten finns ett grund som kallas "Sänkberget" där var den plats som anvisats för detta ändamål.

Olof Ericssons grav

När Jacob Forsell fick i uppdrag att bygga anläggningen 1816 anställde han en man vid namn Olof Ericsson, bördig från Långbanshyttan i Värmland. Han anställdes som "postman" alltså den som indelade arbetet i poster, i dag skulle man kalla honom verkmästare. Olof fick inte uppleva att anläggningen blev färdig. Han avled den 25. augusti 1818 och begravdes i parken. Olof Ericsson var far till de berömda Nils Ericson, kanal- och järnvägsbyggare och John Ericsson, uppfinnaren av bl.a. propellern.

Efter John Ericssons död 1889 reste Göteborgs Arbetarförening en minnessten över de tre männen vid Olof Ericssons grav.

Tvättstuga och badhus

Byggs 1893 omedelbart söder om magasin 2. Revs på 1970-talet.

Likboden

Byggdes troligen på 1820-talet c:a 75 m sydost om magasin 2. Användes efter karantänstiden som utedass. Efter renoveringen på 1970-talet då anläggningen fick vattentoaletter gjordes huset om till bordtennislokal, men revs 1990.

Livet på Kängsö

Redan i 805 togs 174 fartyg in till Kängsö för karantänsbehandling. Karantänsmästaren Anders Backman ledde arbetet. Efter 1805 var det några år med liten beläggning, för att efter 1808 öka igen.

Jacob Forsell blev 1819 karantänchef. Det bevisar hur viktig denna befattning ansågs vara när en så duktig man som Forsell både ville ha denna tjänst och att de styrande inte utnyttjade honom till annat.

Forsell beskrivs som en kraftkarl, samtidigt som han byggde upp Kängsö ledde han stora byggen på Nya Varvet.

På Kängsö ville han ordna allt efter sitt huvud. Detaljerade instruktioner utfärdades för all verksamhet. Den som inte hörsammade hans order kunde råka illa ut. Enligt en skröna kunde han gripa tag i en tredskande skeppare, lyfta honom över relingen och hålla honom över vattnet tills han gav med sig.

Miljön på Kängsö var Forsell mycket mån om, bl.a. planterades mycket träd och buskar, så att Kängsö förvandlades till ett lummigt paradis. Redan 1818 hade 5000 träd och buskar blivit planterade och 1829 hade detta utökats till 25000

Söder om chefshuset anlades en trädgård. Denna plats var mycket lämplig för detta, därför att sedan sillsalterperioden fanns en s.k. grumsedamm där. Vid framställningen av tran, kokade man sönder sillen i stora kopparkittlar, fett flöt upp till ytan och skumrades av. Kvar blev sillgrumset.

Detta fick inte hållas ut i havet, man ansåg att det skulle skrämra bort sillen, som under sillperioden fångades inne i skärgården. Man var skyldig att bygga en grumsedamm för att samla grumset i. Trädgården på Kängsö är en utfyllnad av en vik som var grumsedamm. Jord fraktades i skottkärror och prämar från andra delar av ön till trädgårdsanläggningen.

Soldaterna kunde inte åläggas sådant arbete, men mot ersättning och brännvin fick Forsell sin trädgård. Där fanns 150 frukt- och bärträd, inköpta från en plantskola i Vallda. Ett högvatten trängde in 1824 i trädgården och förstörde ett hundratal träd men 1832 anges att det fanns ett femtiotal bärande träd. Trädgården var en prydnad som dessutom gav rikligt med frukt och grönsaker. Det ingick i cheftjänstemännens löneförmåner.

I en liten dalsänka öster om stora trädgården låg den övre trädgården. Läkaren Wastenius (1849-1858) odlade upp denna idyll och hans efterträdare fortsatte hans verk.

På ömse sidor om Bredäng (nuvarande fotbollsplan) låg kål- och potatistäppor, tjänstemännens i väster och matrosernas på östra sidan.

Ön gav hö åt tre kor.

Organisation och personal

I Göteborg fanns karantänkommissionen, som mottog rapporter om när fartyg ankom och deras status, samt med hänsyn till detta avgjorde vilka åtgärder, som skulle vidtagas. Om det fanns anledning att misstänka smitta föreskrevs karantänsbehandling. I så fall befanns fartyget och besättningen vara karantänpliktiga eller observationspliktiga. Vid karantänpliktighet kunde fartyget få stanna i 40 dagar räknats från den dag då fartyget renats efter lossningen. Om skeppet hade inga eller ringa mängd smittbara varor ombord skulle det undergå observationskarantän i 8-

30 dagar, räknat från den dag de farliga varorna avlägsnats. Ibland förkortades tiden till 5 dagar. I sådana fall hade de vanligen sundhetspass visande att ingen sjukdom grasserade i lastninghamnen och påtecknat av svenske handelsagenten där samt att skepparen kunde intyga att besättningen varit frisk under resan, att man inte besökt annan hamn som var misstänkt för smitta och inte heller varit i kontakt med fartyg med sjuka ombord.

På Käsö tjänstgjorde 1819 : 1 karantänbefälhavare, 1 karantänsläkare, 1 kassör och materieförvaltare, 1 sekreterare, 1 underofficer som chef för karantänsoldaterna, 1 vaktmästare, 16 karantänsoldater, och 4 matroser.

Efter 1825 ersattes karantänsoldaterna med 9 båtsmän. Dessa var så kallade indelta enligt dåtidens organisation. Deras uppgift var i första hand vaktjänst och för övrigt att delta i förekommande arbete. Den siste kommenderingen båtsmän lämnade Käsö 30. juni 1869. De fyra matroserna var fast anställda med kontrakt. Deras uppgift var i första hand att segla inrättningens båtar och ha hand om deras vård och underhåll. I arbetet var matroserna förmän för båtsmännen. Varje vecka hade en matros jour. Han svarade då för att vakthållningen sköttes, att utlämnade arbetsredskap återlämnades, att det var snyggt och rent på kajer, planer och vägar och att chefen var underrättad om allt som passerade.

Matroserna skötte under läkarens uppsikt rökningarna och reningen ombord. När varor skulle tagas in i magasin och renas svarade en matros för hela detta arbete och till hjälp anställdes extra personal.

1870 ersattes matroserna av anställda karantänsdrängar, sedan ångslupar börjat trafikera skärgården minskades stadsresorna med segel- eller roddbåtar varför sjötjänsten minskade och tjänsten i land ökade med tillsyn och underhåll. Slöjdskicklighet krävdes av de anställda. Matroserna och drängarna var anställda med kontrakt. De bodde i tjänstebostäder med sina familjer. Sedan den nya matroskasenen tagits i bruk 1840 hade var och en ett rum och kök med förstuga och vedbod. Detta var alltså en familjebostad, vilket innebar att en familj med 8 barn (vilket inte var ovanligt) skulle få rum. Sängarna måste då ordnas som hängkojer i dubbla led.

Tjänsten vid anstalten

Arbetet på Käsö varierade mycket dels på grund av årstiden, under vintertid låg sjöfarten nere, samt på grund av hur läget beträffande sjukdomstillståndet i landet och i de handelsorter, som våra handelsfartyg besökte. När epidemier rasade skärptes beredskapen och karantänsplikt anbefalldes.

Antalet fartyg som togs in för karantänsbehandling varierade mycket. Exempelvis 1810 undersöktes 313 fartyg men inget undergick lossningskarantän, 1825 endast 1 fartyg, i övrigt varierade det mellan dessa siffror. Totalt under perioden 1808-1830 undersöktes 1789 fartyg vid Käsö varav 34 undgick lossningskarantän.

Perioden 1831 - 1859 karantänsbehandlades 2198 fartyg med 38 lossningskarantän av dessa ca 28 under 1831.

Efter 1860 synes inträffa en mycket lugn period, därför att det saknas fartygsjournal ända till 1878

Karantänens berättigande ifrågasätts

I Sverige pågick diskussion om karantänens vara eller icke vara. Handelsfolket ville givetvis bli kvitt den och vissa utredningar i utlandet gjorde att många läkare instämde. Inställning till karantän mot kolera förändrades starkt. I en ny epidemilag 1857 togs karantän mot kolera bort. Kontrollen mot införsel av kolera blev en uppgift för sundhetsnämnderna i hamnstäderna. 1859 kom en ny karantänsförordning. Endast fartyg från pestsmittade områden blev

karantänspliktiga. Hamnarna vid Medelhavets östra kust, de gamla smitthärdarna, hade varit fria från pest sedan mitten av 1840-talet. Stillheten sänkte sig över Kängö. Myndigheterna i Sverige ansåg att inrättningen borde stå till tjänst för alla östersjöländerna. Detta blev möjligt år 1857 då öresundstullen avskaffades. 1858 slöts avtal med Danmark. Ryssland, Mecklenburg-Schwerin och hamnstäderna Lübeck och Travemünde. Kängö blev dessa länders officiella karantänsplats. Dock hade länderna skilda karantänsregler, men 1864 antogs de svenska reglerna.

Det nya ställde ökade krav på Kängö. Magasinen reparerades, lavarna gjordes iordning och den gamla bomullspressen sattes istånd.

Pesten blev återigen aktuell 1879. Då dök sjukdomen upp i sydöstra Ryssland. Kängö fick åter träda i funktion och ett antal fartyg karantänsbehandlades.

År 1866 drabbades Rotterdam av kolera. Göteborg hade direkt ångbåtsförbindelse med denna stad. Sundhetsnämnden, som nu hade ansvaret för kampen mot kolera, lånade observationssjukhuset för att i egen regi ordna kontrollen och skaffa sjukvårdspersonal. Samma sak skedde 1871-73 då Ryssland och Tyskland drabbades av kolera.

År 1883 dök koleran upp i Egypten och myndigheterna bestämde att karantänsförordningen åter skulle gälla även kolera. Anläggningen ökade sin beredskap men inga karantänspliktiga fartyg kom.

1884 kom koleran till Frankrike och Spanien, åter ökades beredskapen.

Det som var nytt var att medicinalstyrelsen började intressera sig för Kängö. Generaldirektören kom på besök och styrelsen utfärdade instruktion för karantänsläkaren och begärde veckorapporter och besked så snart karantänspliktiga fartyg ankrade vid Kängö.

Inrättningen hade blivit en medicinsk angelägenhet. Bakom detta låg upptäckterna av sjukdomsalstrande bakterier. Läran om detta ledde till en fullständig omvälvning av uppfattningen om de smittsamma sjukdomarna. Utan bakterier ingen smitta. Bakterierna finns hos de sjuka. Isolerar man de sjuka kan bakterierna inte sprida sig.

En konsekvens av detta var att desinfektion blev en central fråga. Rökningen ersattes med tvättning med karbolsyra och sublimat. Men bäst var upphettning till 100 grader C antingen som torr värme eller med ånga.

Kängö måste anpassas till de nya rönerna. En stor järngryta anskaffades, för kokning av smutsigt linne, samt en stor desinfektionsugn med torr värme. Den rymde en bäddad säng.

Svårigheten att härbärgera många personer i land vållade stora bekymmer. Ett fartyg med kolerasjuka ombord skulle desinficeras, det tog två till tre dagar och då kunde inte någon bo ombord. Till sist inredde man magasin 1 till logement med sängar och hängkojer. Magasinet döptes om till observationspaviljongen

1892 kom nästa katastrof. Ryssland och Finland förklarades vara kolerasmittade den 13 augusti. De följande veckorna kom jobbspösterna tätt: tyska nord- och östersjöhamnarna, franska kanalhamnarna, belgiska, engelska och irländska hamnarna. Hamburg drabbades värst, på en månad insjuknade 18000 människor och 8000 dog.

På Kängö blev det en bråd tid, från 15. augusti till 22. november anlände 327 fartyg. Av dessa registrerades tre som karantänspliktiga, de övriga låg i observation. Observationstiden skulle vara två dygn men fartygen från Hamburg fick stanna i upp till sex dygn för att öka säkerheten och lugna allmänheten.

Desinfektion bestod i att fartygens däck och alla inre ytor tvättades med karbolsyrelösning, liksom de varor som fanns kvar ombord. Besättningens säng- och gångkläder behandlades i desinfektionsugnen. Ull, bomull och manufakturvaror hamnade i ugnen eller röktes med svaveldioxid. Det var en hård tid för personalen, man hann inte behandla varorna i samma takt som de anlände utan de hopade sig.

Sverige undgick dock att drabbas av någon epidemi detta år. Generaldirektören för medicinalstyrelsen inspekterade Käsö i maj 1893 och då bestämdes att Käsö endast skulle ta emot karantänspliktiga fartyg, en observationsplats skulle ordnas öster om Asperö och en observationsläkare stationerades på Köpstadsö. 1893 fungerade det på det sättet, då de hamnar som för oss var viktiga åter drabbades av kolera. Käsö fick ta emot ett fåtal fartyg men observationsläkaren på Köpstadsö fick det arbetsammare. Han fick undersöka 137 fartyg. 1894 var Käsö åter både observations- och karantänsplats. Även detta år förekom kolera i Europas hamnar. Käsö fick ta emot 49 fartyg varav några fick desinficeras. Sedan följde några lugna år för att åter öka 1905-1915 då Käsö fick ta emot c:a 20 fartyg varje år för att avsluta verksamheten 1922 då 4 fartyg togs in för observation. Totalt under perioden 1884-1922 togs 929 fartyg in för observation och 15 för desinfektion. Med anledning av att karantänverksamheten blivit en medicinsk angelägenhet förändrades befälsförhållandena på anläggningen på Käsö så att läkaren blev chef och karantänmästaren underställdes läkaren. Detta skedde i samband med att karantänmästaren Gerald von Yhlen pensionerades 1900.

Antal människor, som behandlats på pestsjukhuset för smittsamma sjukdomar är inte stort. Enligt tillgängliga anteckningar var det :

1833 :	2	patienter	i smittkoppor varav en avled
1834 :	8	"	i kolera varav 5 avled (en var vårdare)
1838 :	10	"	i dysenteri från flottans långresefartyg varav 5 avled
1850 :	1	"	i kolera avled
1853 :	2	"	i kolera avled (karantänmästaren Ramsten + en 13-årig sjöman)
1855 :	2	"	i kolera blev friska

Sedan rättornas roll som smittspridare blivit känd gällde kontroll inte bara besättning utan även om rättor fanns ombord. 1912 anskaffade medicinalstyrelsen ett koloxidaggregat för Käsö. Det placerades på en pråm som skulle ligga i Käsö hamn men var så otymplig att den placerades i Göteborgs hamn, men sköttes av personalen på Käsö.

Koloxidaggregatet kom att bli inrättningens mest använda ägodel. Fartyg på långfart skulle vara rättfria, de skulle ha certifikat om att de var rättfria eller att de undergått rättutrotning. Denna verksamhet pågick in på 1930-talet.

Under kriget flammade fläckfebern upp. Den sprids genom klädlöss. Avlusning av ankommande resande var ett viktigt skydd. Därför försågs badhuset på Käsö med en skrubbdär man kunde röka kläder med cyanväte. Detta var den sista tillbyggnaden i smittskyddets tjänst på Käsö.

Efter att ha tagit emot 4 fartyg för observation 1922 lades i praktiken karantänen på Käsö ner. Läkaren Gustaf Hjortsberg pensionerades, och därefter fick en läkare i Göteborg förordnande att vid behov tjänstgöra på Käsö. Bemanningen minskades efter hand och hade mest i uppgift att ha tillsyn över anläggningen.

I en kungörelse upphörde karantänanstalten för om 30. juni 1934. Personalen hade ett år tidigare avskedats. Endast Georg Karlsson fick stanna för att vakta och se till hus och förråd. Georg ersattes 1944 av sonen Harry som flyttade från Käsö 1. januari 1951. Harry Karlsson med familj var de sista mantalsskrivna personerna på Käsö.

Medicinalstyrelsen överlämnade Kängsö till domänverket som i sin tur överförde ön till marinförvaltningen för att kustartillerets skulle använda den som förläggning och utbildningsplats.

Detta skedde 1935.

Kängsö ur litterär synpunkt.

Viktor Rydberg var åren 1852 och 1853 anställd som informator hos konsul Anders Svalander, som var kassör för karantänsanstalten. Familjen bodde normalt i Göteborg men hade sommarbostad på Kängsö, därför vistades Viktor Rydberg på Kängsö dessa två somrar. Svalander hade två söner som Viktor Rydberg skulle undervisa. Det berättas att han ofta använde lusthuset som lärosal alternativt platsen vid tornet.

Viktor Rydberg hade ofta besök av studentkamrater från Göteborg vilket resulterade i att väggarna i tornet användes som "klotterplank" för både teckningar och dikter. Tyvärr försvann allt detta vid renoveringen 1911.

Vistelsen vid tornet med utsikt över havet mot Vinga torde ha inspirerat till en del till "Den flygande holländaren "detta tyder väl strofen på" väktarn på Vinga vet vem seglarn är"

I anläggningens besöksbok ,som finns i landskansliet arkiv, har han skrivit följande dikt:

"Våg som här vid mina fötter svallar,
bilden af ett menskolif du är.
Stormen vräker dig bland nakna hallar,
Du får följa, hvart hans röst dig kallar.
Han dig födde och han dig förtär,
Och när utan mål du länge farit,
rytande, men lika maktlös slaf,
tills du bruten sjunker i din graf,
Hvem kan sedan spåra, hvart du varit?
Samma öde ban, som du fått vandra
följes evigt utan nya andra"

Förvandling till militär anläggning

Chefshuset blev mäss och officersförläggning samt expeditioner. Magasin 1 blev värnpliktförläggning liksom observationssjukhuset. Pestsjukhuset blev underbefälsmäss och förläggning, Magasin 2 inreddes till kök och matsal. Matroskasern blev underofficersmäss och förläggning och vårdshuset inreddes till utbildningslokaler.

Under beredskapstiden 1939-1945 användes Kängsö som förläggning för beredskapsförband.

Efter beredskapen installerades en kustspaningsradarstation ingående i krigsorganisationen men den har numera utgått.

I övrigt användes ön som utbildningsläger för Västkusten Marinkommando (MKV) både för grundutbildning och repetitionsutbildning som frivilligutbildning. I frivilligutbildningen ingår även ungdomsutbildning men det återkommer jag till senare.

1965 brann den gamla matroskasernen (då använd som förråd). På den platsen byggdes en stor förrådsbyggnad. Arbetet utfördes av AMS som sedan fortsatte med en genomgripande renovering av hela anläggningen. Vatten och avlopp anlades via Styrösö, ett värmeverk byggdes så att alla husen erhöill centralvärme. Inomhus ordnades moderna logement i det f.d. magasin 1, pestsjukhuset och observationssjukhuset med moderna våtutrymmen och toaletter. Chefshuset, matroskasernen och vårdshuset blev befälsförläggningar och mäss.

Tyvärr fick man inte råd till att renovera kök och matsal (f.d. magasin 2). 1981 fick AMS-folket lämna Käsö när huset var klart utvändigt. Provisoriskt kök och matsal hade dock byggts i den stora förrådsbyggnaden, som också numera innehåller två bra lektionssalar.

I stort kan jag konstatera att anläggningen är i ett mycket bra skick utom vad gäller kök och matsal, som på ett eller annat sätt måste åtgärdas.

Käsö och militär frivillig ungdomsutbildning

1948 bildades en frivillig ungdomsavdelning vid KA 4. Avdelningen kallades U KA 4. Meningen var att ge ungdomar mellan 15 till 20 år en meningsfull fritidssysselsättning, ge dem en viss försvarsupplysning samt att vara en rekryteringskälla till officersyrket. Verksamheten delades i föreningsverksamhet och utbildningsverksamhet. Utbildningen leddes och kontrollerades av C KA 4. Avdelningen inordnades 1956 som en sektion i Göteborg Kustartilleriförening en frivillig befälsutbildningsförening, som i sin tur ingår i Göteborgs Befälsutbildningsförbund ingående i Centralförbundet för befälsutbildning.

Utbildningen omfattar s.k. hemortsutbildning under vinterhalvåret samt läger på sommaren.

Lägren har varit förlagd till Käsö de flesta åren sedan 1948. Detta innebär att omkring 150 ungdomar under två veckor i början på juli varje år fått möjlighet att vara på denna underbara ö och lära sig en del bra saker. Eftersom man är på en ö ingår mycket sjötjänst såsom rodd ,segling och körning med motorbåtar. En hel del teori innebär kunskap och prov för förarbevis för segel och motorbåtar samt lite senare kustskepparexamen. Övriga ämnen: Sjukvårdstjänst, signaltjänst, försvarskunskap och fysisk träning. Utbildningen omfattar 4 årskurser med den sista en instruktörskurs, där det ingår mycket ledarskapsutbildning, både teoretisk och praktisk.

Efter genomgången instruktörskurs kan eleverna tjänstgöra som biträdande instruktörer, vilket många gör.

Från början gällde denna form av fritidssysselsättning endast pojkar eller som det angavs i bestämmelserna manlig ungdom, men från 1977 har även flickor tillträde till medlemskap och kurser.

Sedan 1986 flyttades sjövarnsskårens läger från Krokholmen norr om Marstrand till Käsö, vilket innebär att dessa elevers utbildning helt integrerats med U KA 4:s.

Sammanfattning

Käsö är en unik ö med en speciell historia och miljö. Med hänsyn till att tillträdet till ön är reglerat så har det varit möjligt att bibehålla den i ursprungligt skick.

Många intressen finns för att göra ön tillgänglig utan restriktioner men tyvärr klarar vi människor inte av att vårda vår miljö om vi släpps fria ,utan jag befarar, att om det värsta skulle hända att alla hinder skulle tagas bort skulle snart ön skövlas. Som läget är nu kan den som är intresserad av historia och miljö få tillstånd att under ledning besöka Käsö, men den som vill komma dit för att grilla korv och inte har något intresse för ön i övrigt är inte välkommen.

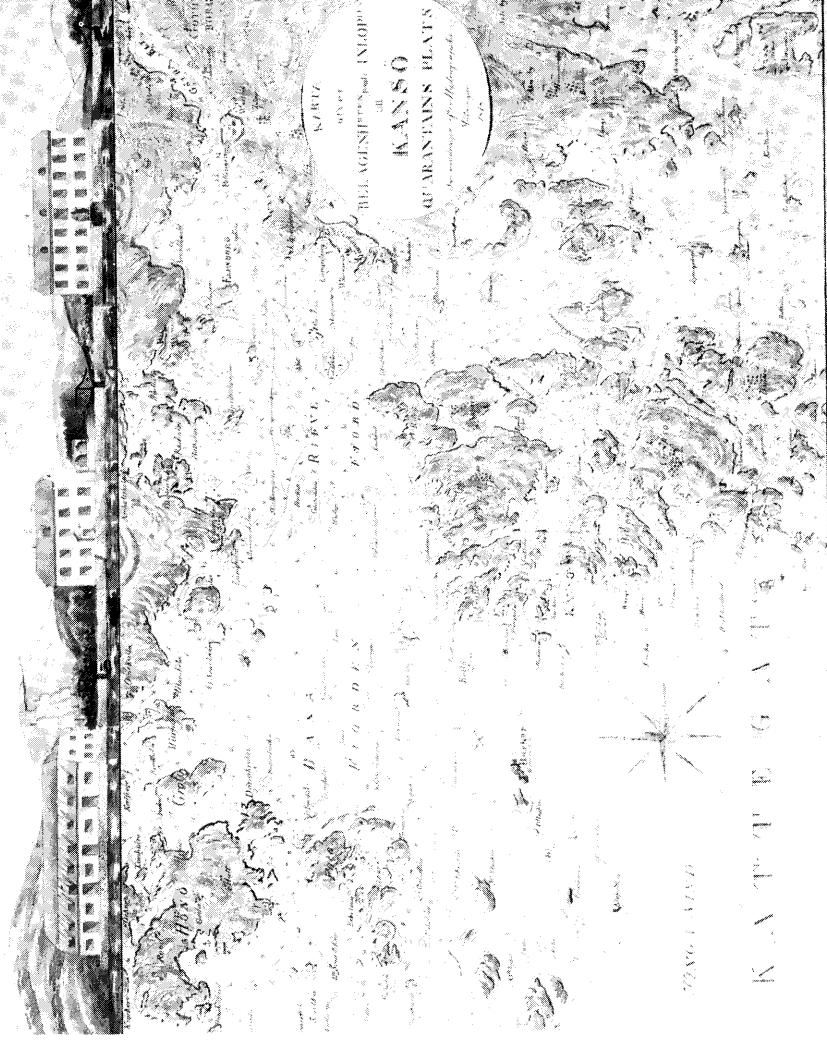
Sådant och liknande kan man göra på andra ställen och på så sätt kan Käsö och dess unika miljö sparas till våra efterkommande släkten.

Gustav Lundberg

Källor : Lars Öberg "Käsö karantänsinrättning 1804-1933" samt samtal med Lars Öberg och Harry Carlsson den siste fast bosatta (mantalsskrivne) på Käsö.

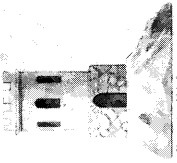
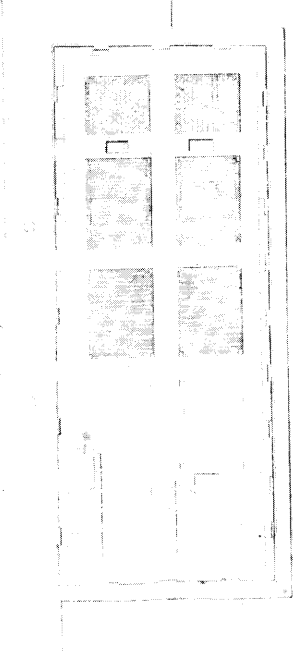
Utgiven av U KA 4

SWENKA QUARANTAINS

KANSO
QUARANTAINS PLANT
Belagshere, Niropo
KANTEGATE

Plan of Swenka Quarantains

Printed at the Swenka Quarantains